

TRA I Bölgesinde Bitkisel Üretimi Etkileyen Risk Kaynakları ve Stratejileri

Emine İKİKAT TÜMER^{1*}, Avni BİRİNCİ²

¹Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Kahramanmaraş

²Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Erzurum

*Sorumlu Yazar: etumer@ksu.edu.tr

Geliş Tarihi: 02.04.2020 Düzeltme Geliş Tarihi: 23.09.2020 Kabul Tarihi: 13.10.2020

Öz

Bu çalışmada Erzurum, Erzincan, Bayburt illerini kapsayan TRA I bölgesinde üreticilerin risk kaynakları ve strateji gruplarına göre sosyo-ekonomik özelliklerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla araştırma bölgesinde 122 anket yapılmıştır. Elde edilen verilerden risk kaynakları ve stratejilerine faktör analizi uygulanarak ana başlıklar altında toplanmıştır. Bölgedeki risk kaynakları 10, risk stratejileri ise 4 faktöre indirgenmiştir. Kümeleme Analizi sonucunda risk faktörleri “Yabancı işgücü”, “Gelir” ve “Borç”, risk stratejileri ise “Mücadele”, “Harcama”, “Modern tarım” olarak isimlendirilmişlerdir. “Yabancı işgücü”, “Gelir” ve “Borç” kümesinde karma üretim yapanlar, arazi varlığı 50-99 da ve 7-25 baş hayvanı olan üreticiler yoğunluktadırlar. “Mücadele” ve “Harcama” ve “Modern tarım” kümesinde risk sevmeyen grup, ilkökul mezunları, 5-9 bireyli aileler, 20-39 yıl tecrübesi olan yoğunluktadırlar.

Anahtar kelimeler: Faktör Analizi, Kümeleme Analizi, Risk kaynakları, Strateji, TRA I bölgesi

Risk Sources and Strategies Affecting Plant Production in TRA I Region

Abstract

The aim of this study is to compare the socio-economic characteristics of producers in the TRA I region covering the provinces of Erzurum, Erzincan and Bayburt according to risk sources and strategy groups. For this purpose, 122 surveys were conducted in the research area. The number of data related to risk sources and strategies was reduced by applying factor analysis. 10 factor sizes were obtained from risk sources and four factor sizes were obtained from risk strategies in the region. As a result of the cluster analysis, the risk factors were called “Foreign labor”, “Income” and “Debt”, while the risk strategies were called “Struggling”, “Expenditure”, “Modern agriculture”. In the “Foreign labor”, “Income” and “Debt” cluster, farmers with mixed farming, farmers whose land assets are 50-99 decares and number of animal is 7-25 heads are concentrated. In the clusters of “Struggling”, “Expenditure” and “Modern agriculture” are concentrated the risk-averse group, primary school graduates, families with 5-9 individuals, 20-39 years of experienced farmers.

Keywords: Factor Analysis, Cluster Analysis, Risk sources, Strategy, TRA I Region

Giriş

Doğal şartlara bağlı olan tarım, ülke ekonomisi açısından stratejik öneme sahip bir sektör olmasının yanı sıra doğal, sosyal, ekonomik, yönetim, teknoloji gibi işletme içi ve dışından birçok riskle karşı karşıyadır. Özellikle son yıllarda dünyada görülen iklim değişikliği, sektörde en önemli üretim riskidir (Ullah et al. 2015). Dolu, don, sel, kuraklık, fırtına, hortum, heyelan gibi doğal

olaylar üretim miktarının ve ürün kalitesinin azalmasına neden olmaktadır (Klopper et al. 2006; Lotze-Campen and Schellhuber 2009; Mercer 2010). Bu faktörlerin yanı sıra ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar, uygun zamanda ve miktarda işgücünün bulunamaması, işletmedeki araçların zamansız arızalanması, hükümet politikalarındaki değişiklikler, göç gibi olaylar üreticinin gelirinin azalmasına (Terin ve Aksoy, 2015) ve işletmenin

sürdürülebilirliğinin tehlikeye girmesine neden olmaktadır (İkikat Tümer, 2011).

Üreticiler, üretim, hasat, pazarlama gibi üretimin her aşamasında birçok risk kaynağı ile karşılaşılırlar. Bunların bir kısmını engellemek mümkün olmakta ve üreticiler bunlara karşı birçok strateji belirlemekte ve uygulamaktadırlar (Vuruş Akçaöz 2001; İkikat Tümer, 2004; Akcaoz ve Ozkan 2005; İkikat Tümer vd., 2010). Risk stratejileri riskin sıklığı ve riskin şiddetine bağlı olarak değişmektedir (Saner, 1998). Tarımsal üretimde karşılaşılan risk kaynaklarının önem derecelerinin belirlenmesi, üreticilerin doğru karar vermesi, tarımsal üretimin sürdürülebilirliği, nüfusun güvenilir gıdaya ulaşması açısından büyük önem taşımaktadır.

Tarımsal üretimde risk faktörleri ve stratejilerinin önemini ortaya koymak amacıyla Güney Afrika (Ortmann et al., 1995), Cornbelt (Patrick and Musser, 1997), Aşağı Seyhan Ovası (Vuruş Akçaöz 2001), Bursa (Özsayın ve Çetin, 2004), Antalya (Akçaöz vd., 2006), Erzurum (İkikat Tümer vd., 2010), Ordu (Aksoy ve Öztürk, 2012) ve Afganistan'da (Aksoy ve Arsalan) çalışmalar yapılmıştır.

Bu çalışmada TRA I bölgesinde bitkisel üretim sürecinde karşılaşılan risk kaynakları ve bunlara karşı belirlenen risk stratejilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra risk kaynakları ve strateji gruplarına göre üreticilerin sosyo-ekonomik özelliklerinin incelenmesi ve karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot

Araştırmanın birincil verileri TRA I Bölgesindeki (Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri) üreticilerden elde edilmiştir. Anket sayısı Oransal Örneklem Yöntemi (Newbold 1995) ile %90 güven aralığında ($z = 1.645$) ve ortalamadan %7.5 sapma ile anket yapılacak örnek işletme sayısı 122 olarak tespit edilmiştir.

$$n = \frac{N * p * (1 - p)}{(N - 1) * \sigma_p^2 + p * (1 - p)}$$

$$n = \frac{61832 * 0.5 * 0.5}{61831 * 0.00205 + 0.5 * 0.5} \cong 122$$

Formülde; n: Örnek büyüklüğü,
N: Popülasyondaki işletme sayısı, σ_p^2
: Oranın varyansı, r: Ortalamadan izin verilen hata payı (%7.5), $Z_{\alpha/2}$: z cetvel değeri (1.645),
p: Üreticilerin olası oranını (%50) göstermektedir.

Çalışmada elde edilen verilere faktör ve kümeleme analizi uygulanmıştır. Risk kaynakları ve stratejilerinin önem derecelerinin belirlenmesinde 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır.

Faktör Analizi (FA)

Çok değişkenli analiz tekniklerinden Faktör Analizi (FA), değişkenler arasındaki ilişkiyi en az bilgi kaybıyla bir grup faktör ile ortaya koymak için kullanılmaktadır (Ness 2000; Kalaycı 2009). Çalışmada FA araştırma alanında tarımsal üretimi etkileyen risk kaynaklarını ve bunlara karşı uygulanabilecek risk yönetim stratejilerini belirli başlıklar altında toplayabilmek amacıyla kullanılmıştır.

İlk aşamada veri setinin FA'ya uygunluğunu test etmek için korelasyon matrisinin oluşturulması, Bartlett's ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi kullanılmaktadır. Korelasyon matrisinde, değişkenler arasında korelasyonun yüksek olması, değişkenlerin ortak faktör oluşturma olasılığının yüksek olduğunu ifade etmektedir. Bartlett's testinde korelasyon matrisinin birim matris olma (H_0) olasılığını test edilmektedir. H_0 hipotezinin reddedilmesi durumu veri setinin FA için uygun olduğunu göstermektedir. KMO gözlenen korelasyon katsayısı ile kısmi korelasyon katsayısının büyüklüğünü karşılaştıran bir indekstir. KMO oranının 0.50 ile 1.00 arasında olması gerekmekte ve bu değer 1'e yakın olması veri setinin FA'ya uygunluğunun derecesini ifade etmektedir (Kalaycı 2009).

İkinci aşamada Özdeğer (Eigenvalues) istatistiği kullanılarak faktör sayısı belirlenmiştir. Sonraki aşamada rotasyon testi ile hangi değişkenlerin hangi faktör altında toplanacağına karar verilmiştir. Son aşamada faktörleri isimlendirebilmek için bir faktör altında büyük ağırlıkları olan değişkenleri gruplandırmak gerekmektedir. Faktör altındaki düşük ağırlıklar ihmal edilmekte ve büyük ağırlığa sahip faktörlerin ortak nitelikleri dikkate alınarak genel bir faktör grup ismi verilmektedir.

TRA I Bölgesinde bitkisel üretimi etkileyen risk faktörleri ve stratejilerinin belirlenmesinde Patrick and Musser (1997), Vuruş Akçaöz (2001), Özsayın ve Çetin (2004), Akçaöz vd (2006) ve İkikat Tümer vd (2010) tarafından yapılan yerli ve yabancı literatürün yanı sıra bölgenin iklim, coğrafi özellikleri de dikkate alınarak risk faktörleri 35 ve risk stratejileri 15 başlık altında toplanmıştır.

Kümeleme (Cluster) analizi (KA)

KA, birbirine benzer olan bireyleri (tüketiciler, üreticiler vs.), benzerlik veya uzaklık ölçülerine göre homojen gruplar altında toplanmasını amaçlayan çok değişkenli bir istatistiksel analiz yöntemidir. KA birimlerden elde edilen çok sayıda değişkeni kullanarak onları alt gruplara ayıran bir yöntemdir.

Analiz, değişkenlerin birbirleri ile olan ilişkilerini tanımlar ve veri grubu içerisindeki bilgiyi kullanarak değişkenleri alt gruplara ayırır. Bir grup içerisinde birbirine benzeyen ve diğer gruplardakilerden farklı nesnelere bir araya getirmeyi hedefler (Romesburg 2004). KA'da en önemli kriter küme üyelerinin benzer olması ve farklı kümelerle ait üyelerin mümkün olduğunca farklı olmasıdır. Bu analizde, çalışmanın amacına bağlı olarak küme sayısı üç olarak belirlenmiştir. Daha sonra analiz sonucunda elde edilen küme merkezlerinin büyüklüklerine göre kümeler adlandırılmıştır (Kalaycı 2009).

Çalışmada, TRA I bölgesindeki üreticilerin risk kaynakları ve stratejilerine göre kümelerle ayrılmasında KA kullanılmış bu kümelerdeki üreticilerin sosyo-ekonomik ve işletmelerin genel özellikleri ortaya konmuştur.

Bulgular ve Tartışma

TRA I Bölgesinde bitkisel üretimi etkileyen 35 risk faktörü belirlenmiş ve 5'li likert ölçeği ile üreticiler açısından önemi belirlenmiştir (Çizelge 1). Bölgede bitkisel üretimde etkili en önemli unsurlar sırasıyla “Girdi (gübre, ilaç gibi) maliyetlerindeki değişimler”, “Yağmurun gereğinden az olması”, “Don olayının görülmesi” ve en az etkili üç unsur “İşletmeye ait muhasebe kayıtlarının tutulmaması”, “Hırsızlıktan dolayı ürün kaybı” ve “İşletmede meydana gelen iş kazaları” olarak belirlenmiştir.

Çukurova Bölgesi'nde tarımsal üretimi etkileyen en önemli risk unsuru “girdi maliyetlerindeki değişimler” (Vuruş Akçaöz 2001), Malatya'da “iklim koşulları” (Çukur vd 2008), Erzurum'da “yağmurun gereğinden az olması” (İkikat Tümer vd., 2010) en önemli risk kaynağı olarak belirlenmiştir.

Çizelge 1. Bitkisel üretimi etkileyen risk faktörleri

Faktörler	Ortalama *
İşletmeye ait muhasebe kayıtlarının tutulmaması	1.541
Hırsızlıktan dolayı ürün kaybı	1.557
İşletmede meydana gelen iş kazaları	1.590
Toprak kaymasından dolayı ürün kaybı	1.607
Sözleşmeli üretim yapılmaması	1.902
Yabancı işgücü yetersizliği	1.984
Faiz oranlarındaki değişiklikler	2.049
Yabancı işgücü ücretlerinin yüksekliği	2.156
İşletmeci. aile veya işçilerden birinin sağlık problemi	2.230
İşletmeye ait bina varlığı yetersizliği	2.254
Ürünü depolama şartlarından kaynaklanan ürün kayıpları	2.402
Tarımsal faaliyete ilişkin teknik bilgi ve danışman eksikliği	2.557
Arazi fiyatlarındaki değişiklikler	2.615
Borç miktarının artması	2.631
Aile işgücü yetersizliği	2.811
Hükümetin uyguladığı genel politikalarındaki değişiklikler	2.811
Selden dolayı ürün kaybı	2.820
İşletmeye ait alet makine varlığı yetersizliği	3.148
Pazarlama imkanlarının düşük olması	3.180
Hükümetin uyguladığı tarımla ilgili politikalarındaki değişiklikler	3.369
Kırsal alana yönelik alt yapı yetersizlikleri	3.385
Ülkenin ekonomik durumundaki değişiklikler	3.443
Karın fazla yağması ve uzun süre kalması	3.566
İşletmeye ait arazi varlığı yetersizliği	3.730
Yağmurun gereğinden fazla olması	3.779
Hastalıklardan dolayı verim düşüklüğü	3.779
Ürün fiyatındaki değişiklikler	3.795
Zararlılardan dolayı verim düşüklüğü	3.844
Ürün verimindeki değişiklikler	3.861
Karın az yağması ve kısa süre kalması	3.877
Kuraklıktan dolayı ürün kaybı	3.877
İklim koşullarında meydana gelen değişiklikler (küresel ısınma)	3.918
Don olayının görülmesi	4.115
Yağmurun gereğinden az olması	4.148
Girdi (gübre. ilaç gibi) maliyetlerindeki değişimler	4.156

*Not: 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. 1: Hiç önemi yok, 5: Çok önemli.

Çizelge 2. Risk faktörlerinin rotasyon matrisi

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Yağış miktarı	Karın az yağması ve kısa süre kalması	0.753	0.063	0.158	-0.031	-0.013	0.072	0.195	-0.042	0.079	-0.028
	Don olayının görülmesi	0.687	0.023	0.009	0.014	0.286	0.011	-0.003	0.249	0.030	0.125
	Karın fazla yağması ve uzun süre kalması	0.668	-0.030	0.047	0.036	-0.135	0.281	0.140	-0.072	-0.117	-0.047
	Yağmurun gereğinden az olması	0.608	0.021	0.130	0.050	0.070	-0.213	0.164	0.388	0.240	-0.159
	Kuraklıktan dolayı ürün kaybı	0.569	0.056	0.244	0.186	-0.029	-0.140	-0.141	0.291	0.149	0.278
	Yağmurun gereğinden fazla olması	0.563	0.000	0.275	0.339	-0.176	-0.125	0.139	0.074	-0.023	-0.277
Politikalar	Hükümetin uyguladığı tarımsal pol.değişiklikler	0.008	0.843	-0.107	-0.117	-0.135	-0.058	0.084	-0.059	0.038	0.135
	Hükümetin uyguladığı genel pol. değişiklikler	-0.049	0.817	-0.003	-0.039	-0.197	0.089	0.083	0.031	-0.129	0.146
	Ülkenin ekonomik durumundaki değişiklikler	0.037	0.795	-0.087	0.149	0.110	0.097	-0.144	-0.074	0.053	-0.142
	Kırsal alana yönelik alt yapı yetersizlikleri	0.226	0.598	-0.178	-0.012	0.189	0.182	0.248	-0.074	0.091	0.117
	Girdi (gübre, ilaç gibi) maliyetlerindeki değişme	-0.159	0.442	-0.021	0.324	-0.255	-0.178	0.014	0.279	0.335	0.109
Ürün kaybı	Toprak kaymasından dolayı ürün kaybı	0.108	-0.248	0.794	-0.061	0.037	0.113	0.135	0.136	-0.022	0.077
	Hırsızlıktan dolayı ürün kaybı	0.141	0.042	0.786	0.076	0.036	0.093	0.043	0.093	0.017	-0.027
	İşletmede meydana gelen iş kazaları	0.121	-0.106	0.590	0.028	0.463	-0.072	0.172	0.086	0.131	0.198
	Selden dolayı ürün kaybı	0.205	-0.179	0.573	0.236	0.271	-0.020	-0.026	0.199	0.065	-0.007
Yabancı işgücü	Yabancı işgücü yetersizliği	0.125	-0.001	0.105	0.846	0.106	0.202	0.128	0.039	0.109	0.169
	Yabancı işgücü ücretlerinin yüksekliği	0.103	0.026	0.020	0.825	0.189	0.238	0.115	0.090	0.016	0.150
Aile işgücü	İşletmeci aileden/işçilerden birinin sağlık prob.	-0.012	-0.069	0.160	0.173	0.800	-0.033	0.091	0.076	-0.002	0.003
	Aile işgücü yetersizliği	0.054	-0.104	0.063	0.444	0.593	0.063	0.235	0.157	0.089	0.278
	İşletmeye ait arazi varlığı yetersizliği	-0.211	-0.036	0.233	-0.22	0.482	0.377	-0.047	0.244	0.202	-0.282
Bilgi	İşletmeye ait muhasebe kayıtlarının tutulmaması	-0.046	0.145	0.179	0.299	-0.171	0.671	0.114	-0.076	0.081	0.039
	Sözleşmeli üretim yapılmaması	-0.087	0.134	-0.26	0.100	0.050	0.665	0.122	0.109	-0.023	0.146
	Arazi fiyatlarındaki değişiklikler	0.320	-0.044	0.193	0.133	0.048	0.600	0.069	0.075	0.112	0.029
	Tarımsal faaliyete teknik bilgi/danışman eksikliği	0.051	0.04	0.175	0.026	0.353	0.504	0.333	-0.037	0.115	0.239
İşletme imkanları	Pazarlama imkanlarının düşük olması	0.138	0.165	-0.013	-0.076	-0.044	0.116	0.757	-0.020	0.067	-0.002
	Ürün depo şartlarından kaynaklanan ürün kaybı	0.157	0.069	0.256	0.173	0.26	0.114	0.568	-0.116	0.135	0.184
	İşletmeye ait bina varlığı yetersizliği	0.034	-0.064	0.119	0.306	0.125	0.324	0.560	0.129	0.102	0.106
	İklim koşullarında meydana gelen değişiklikler	0.246	-0.052	0.012	0.144	0.039	-0.007	0.497	0.255	-0.064	-0.078
Hastalık ve zararlılar	İşletmeye ait alet makine varlığı yetersizliği	-0.255	0.081	0.17	0.328	0.289	0.073	0.484	0.114	0.362	0.018
	Zararlılardan dolayı verim düşüklüğü	0.114	-0.047	0.168	0.054	0.026	0.064	0.079	0.846	0.090	0.075
	Hastalıklardan dolayı verim düşüklüğü	0.163	-0.061	0.165	0.084	0.186	0.069	0.054	0.845	0.086	0.067
Gelir	Ürün verimindeki değişiklikler	0.077	0.002	0.038	0.057	0.092	0.001	0.078	0.084	0.867	0.112
	Ürün fiyatındaki değişiklikler	0.083	0.028	0.028	0.048	0.014	0.176	0.091	0.075	0.834	0.114
Borç	Faiz oranlarındaki değişiklikler	-0.046	0.202	0.096	0.137	-0.073	0.137	0.084	0.020	0.111	0.816
	Borç miktarının artması	-0.015	0.036	0.009	0.251	0.278	0.137	0.012	0.199	0.210	0.691
	Cronbach's alpha					0.87					
	Özdeğer İstatistiği	7.055	3.723	2.864	2.095	1.688	1.432	1.390	1.330	1.226	1.088
	Açıklanan toplam varyans (%)	8.791	16.885	24.298	31.465	38.102	44.506	50.879	57.140	62.980	68.261
	KMO					0.72					
	Barlett's Testi χ^2					1959.93*					

* 0.01 ihtimal düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir

KMO testi sonucuna göre (0.72 > 0.50) veri setinin faktör analizine uygun ve Barlett's testi sonucuna göre değişkenler arasında yüksek korelasyon olduğu belirlenmiştir. Çalışmada Özdeğer istatistiği faktör sayısını belirlemek amacıyla kullanılmış ve bitkisel üretimi etkileyen risk faktörleri 10 faktör altında toplanmıştır. Rotasyon matrisi sonucunda orijinal değişken ile ona ait olan faktör arasındaki korelasyonlar belirlenmiştir. Güvenilirlik katsayısı olan Cronbach's alpha katsayısı 0.87 olarak tespit edilmiştir (Çizelge 2).

FA sonucunda; 1. faktör, "Karın az yağması ve kısa süre kalması", "Don olayının görülmesi", "Karın fazla yağması ve uzun süre kalması", "Yağmurun gereğinden az olması", "Kuraklıktan dolayı ürün kaybı" ve "Yağmurun gereğinden fazla olması" değişkenlerinin faktör ağırlıklarının yüksek olması nedeniyle faktörün adı "**Yağış miktarı**" olarak adlandırılmıştır. Orijinal değişken ile ona ait olan faktör arasındaki korelasyonlar dikkate alınarak 2. faktör "**Politikalar**", 3. faktör "**Ürün kaybı**", 4. faktör "**Yabancı işgücü**", 5. faktör "**Aile işgücü**", 6. faktör "**Bilgi**", 7. faktör "**İşletme imkanları**", 8. faktör "**Hastalık ve zararlılar**", 9. faktör "**Gelir**" ve 10. faktör ise "**Borç**" olarak isimlendirilmiştir (Çizelge 2). Yeni Zelanda'da bitkisel üretimi etkileyen 21 risk değişkeni faktör analizi sonucunda 5 başlık altında toplanmış ve bu faktörler, "ekonomik ve politik durum", "insan ve teknoloji", "borç ve karlılık", "çevresel" ve "kişisel" faktörler olarak adlandırmışlardır (Martin and McLeay 1998). Çukurova Bölgesinde ise risk faktörleri "doğal koşullar", "devlet politikaları", "doğal afetler",

"pazarlama", "sosyal güvenlik", "üretim faktörleri", "yabancı işgücü" ve "aile" olmak üzere 8 faktör olarak adlandırılmıştır (Vuruş Akçaöz 2001).

TRA I Bölgesinde bitkisel üretimi etkileyen risk stratejileri

Bitkisel üretimi etkileyen risk kaynaklarına karşı alınan tedbirler risk stratejileri olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada TRA I bölgesinde üreticilerin risk kaynaklarına karşı uyguladıkları risk yönetim stratejileri 15 değişken olarak belirlenmiş ve faktör analizi ile sayılarının azaltılması hedeflenmiştir. Araştırma bölgesinde bitkisel üretimi olumsuz etkileyen risk kaynaklarına karşı belirlenen en önemli strateji "Mevcut kaynakları optimum kullanmak", en az önemli strateji ise "Sözleşmeli üretim yapmak" olarak tespit edilmiştir (

Çizelge 3).

Mississippi, Texas, Indiana ve Nebraska'da "çeşitlendirme", "gelir sigortası", "işletme dışı yatırım", "işletme dışı çalışma" ve "kredi rezervi" risk stratejileri olarak tespit edilmiştir (Cobleet *al.* 1999). Çukurova Bölgesinde tarımsal üretimde en etkili risk yönetim stratejisi "Birden çok ürüne yer vermek", en az etkili ise "Sözleşmeli üretim yapmak" ve "Borç yönetimini uzman kişilere yaptırmak" (Vuruş Akçaöz 2001), Malatya ilinde kayısı üretiminde ise risk stratejilerinin en önemlisi "birden fazla ürüne yer verilmesi", en az önemlisi ise "sigorta" olarak tespit edilmiştir (Çukur vd 2008).

Çizelge 3. Bitkisel üretimde üreticilerin belirledikleri risk stratejileri

Risk Stratejileri	Ortalama*
Sözleşmeli üretim yapmak	1.582
İşletme kayıtlarını düzenli olarak tutmak	1.754
Tarım sigortası yaptırmak	1.828
Kooperatife üye olmak	2.139
İşletme dışı yatırım yapmak	2.148
Tarım dışında çalışmak	2.639
Tarım kuruluşlarıyla işbirliği içinde olmak	2.689
Farklı dönemlerde ürün satışı yapmak	3.205
Pazar hakkında bilgi sahibi olmak	3.344
İşletmede birden çok çeşide yer vermek	3.393
Harcamaları planlamak	3.516
Hastalık ve zararlılara karşı mücadele etmek	3.623
Borçları azaltmak	3.861
İşletmede birden çok ürüne yer vermek	3.893
Mevcut kaynakları optimum kullanmak	4.033

Not: 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır. 1: Hiç önemi yok, 5: Çok önemli.

KMO testi $0.74 > 0.50$ olduğu ve Barlett testi anlamlı bulunduğu için veri setinin faktör analizi için uygun olduğu tespit edilmiştir. Faktör sayıları Özdeğer istatistiği ile belirlenmiş ve bu değeri birden büyük olanlar rotasyona tabi tutulmuştur. Araştırmada 15 risk yönetim stratejileri için uygulanan faktör analizi sonucunda risk yönetim stratejileri 4 faktör altında toplanmıştır. FA rotasyon matrisi ve Cronbach's alpha katsayısı (0.77)

Çizelge 4'te verilmiştir. FA sonucunda; 1. faktör, "İşletme dışı yatırım yapmak", "Tarım sigortası yaptırmak", "Sözleşmeli üretim yapmak", "İşletme kayıtlarını düzenli olarak tutmak", "Kooperatife üye olmak", "Tarım dışında çalışmak" ve "Tarım kuruluşlarıyla işbirliği içinde olmak" değişkenleri ile ilişkili bulunmuş ve "**Modern tarım**" olarak adlandırılmıştır. Diğer faktörler ise sırasıyla "**Çeşitlendirme**", "**Mücadele**" ve "**Harcama**" olarak isimlendirilmiştir.

Çizelge 4. Risk stratejilerinin rotasyon matrisi

	1	2	3	4
İşletme dışı yatırım yapmak	0.744	0.072	-0.066	0.157
Tarım sigortası yaptırmak	0.721	-0.123	0.291	0.100
Sözleşmeli üretim yapmak	0.703	0.219	0.181	-0.031
Modern tarım İşletme kayıtlarını düzenli olarak tutmak	0.701	0.210	0.090	0.049
Kooperatife üye olmak	0.698	0.189	-0.135	-0.038
Tarım dışında çalışmak	0.687	-0.063	-0.335	0.142
Tarım kuruluşlarıyla işbirliği içinde olmak	0.525	0.462	0.297	0.124
Farklı dönemlerde ürün satışı yapmak	0.135	0.793	-0.150	-0.063
İşletmede birden çok çeşide yer vermek	0.178	0.704	0.449	-0.137
Çeşitlendirme Pazar hakkında bilgi sahibi olmak	-0.006	0.666	-0.229	0.399
İşletmede birden çok ürüne yer vermek	0.172	0.494	0.436	0.071
Mücadele Hastalık ve zararlılara karşı mücadele etmek	0.091	-0.007	0.775	-0.057
Mevcut kaynakları optimum kullanmak	-0.140	-0.031	0.514	0.264
Harcama Harcamaları planlamak	0.067	-0.015	0.008	0.852
Borçları azaltmak	0.177	0.079	0.130	0.700
Cronbach's alpha	0.77			
Özdeğer İstatistiği	4.135	1.839	1.451	1.443
Açıklanan toplam varyans (%)	22.921	37.478	48.789	59.125
KMO	0.74			
Barlett's Testi χ^2	533.85*			

*0.01 ihtimal düzeyinde istatistikî anlamlılığı göstermektedir.

Kümeleme Analizi

Araştırma bölgesinde bitkisel üretimi etkileyen risk kaynakları faktör analizi sonucunda 10 faktöre indirgenmiş ve K-Ortalamalar kümesi yöntemi kullanılarak üç küme olarak analize tabi tutulmuştur. K-Ortalamalar kümeleme yöntemi sonuçlarına göre 1. kümede “Yabancı işgücü (Fak4_1)”, 2. kümede “Gelir (Fak9_1)” ve 3. kümede “Borç (Fak10_1)” en fazla önem verilen

Çizelge 6’da verilmiştir. “Yabancı işgücü” kümesinde Erzincan, Gelir ve Borç kümesinde Erzurum’daki üreticiler çoğunluktadır. Üreticilerin riske karşı tutumlarına göre tüm kümelerde risk sevmeyen grup yoğunluktadır. “Yabancı işgücü” kümesinde 20-40 ve 41-60 yaş grubu (%41.7), “Gelir” kümesinde 41-60 yaş grubu (%48.2), “Borç” kümesinde 20-40 ve 41-60 yaş grubu (%43.3) Çizelge 6).

“Yabancı işgücü”, “Gelir” ve “Borç” kümesinde ağırlıklı olarak hem bitkisel hem de hayvansal üretim yapılmaktadır. “Yabancı işgücü” ve “Gelir” kümesinde orta düzeyde (7000-13500 TL), “Borç” kümesinde ise orta ve yüksek (7000-13500 TL ve 14000 TL ve daha fazla) gelir elde

faktörler olarak belirlenmiş ve bu faktörlere bağlı olarak isimlendirilmişlerdir (

Çizelge 5). Risk faktörlerine göre; “Yabancı işgücü” kümesindeki üreticiler toplam kitlenin %29.5’ini, “Gelir” kümesindekiler %45.9’unu ve “Borç” kümesindekiler %24.6’sını oluşturmaktadır.

Araştırma bölgesindeki üreticilerin sosyo-demografik özelliklerinin risk faktörlerine ilişkin kümeler içindeki oranları

yoğunluktadır. “Yabancı işgücü” (%61.1), “Gelir” (%53.6) ve “Borç” kümesinde (%50.0) ilkökul mezunları yoğunluktadır. TRA I bölgesinde “Yabancı işgücü”, “Gelir” ve “Borç” kümesinde 5-9 bireyli aileler çoğunluktadır. Orta düzeyde (20-39 yıl) tecrübeye sahip üreticiler “Yabancı işgücü”, “Gelir” ve “Borç” kümesinde yoğunluktadırlar (

edenler çoğunluktadır. Arazi varlığı 50-99 da ve 7-25 baş hayvanı olan üreticiler her üç grupta da yoğunluktadırlar (Çizelge 7).

Çizelge 5. Risk faktörlerine ilişkin kümeleme analizi

Risk faktörleri	Kümeler		
	Yabancı işgücü	Gelir	Borç
Yağış miktarı (Fak1_1)	-0.066	-0.042	0.157
Politikalar (Fak2_1)	-0.195	0.105	0.038
Ürün kaybı (Fak3_1)	0.230	0.081	-0.428
Yabancı işgücü (Fak4_1)	1.019	-0.232	-0.789
Aile işgücü (Fak5_1)	0.070	-0.236	0.357
Bilgi (Fak6_1)	-0.068	-0.086	0.242
İşletme imkanları (Fak7_1)	0.406	-0.481	0.410
Hastalık ve zararlılar (Fak8_1)	0.233	0.199	-0.650
Gelir (Fak9_1)	-0.477	0.439	-0.247
Borç (Fak10_1)	0.268	-0.473	0.562
Gözlem sayısı	36	56	30
Toplam kitledeki oranı (%)	29.5	45.9	24.6

Çizelge 6. Üreticilerin sosyo-demografik özelliklerinin risk faktörlerine ilişkin kümeler içindeki payları

		Kümeler						Toplam	
		Yabancı işgücü		Gelir		Borç		N	%
		N	%	N	%	N	%		
il	Bayburt	10	27.8	18	32.1	6	20.0	34	27.9
	Erzincan	14	38.9	15	26.8	7	23.3	36	29.5
	Erzurum	12	33.3	23	41.1	17	56.7	52	42.6
	Total	36	100	56	100	30	100	122	100
Risk grubu	Risk Sevmeyen	20	55.6	33	58.9	16	53.3	69	56.6
	Riske Nötr	11	30.6	10	17.9	6	20.0	27	22.1
	Risk Seven	5	13.8	13	23.2	8	26.7	26	21.3
	Total	36	100	56	100	30	100	122	100
Yaş	20-40	15	41.7	21	37.5	13	43.3	49	40.1
	41-60	15	41.7	27	48.2	13	43.3	55	45.1
	61 +	6	16.6	8	14.3	4	13.4	18	14.8
	Toplam	36	100	56	100	30	100	122	100
Eğitim	Okuryazar olmayan	0	0.0	4	7.2	2	6.7	6	4.9
	İlkokul	22	61.1	30	53.6	15	50.0	67	54.9
	Ortaokul	8	22.2	13	23.2	6	20.0	27	22.1
	Lise	6	16.7	5	8.9	6	20.0	17	13.9
	Üniversite	0	0.0	4	7.1	1	3.3	5	4.1
	Toplam	36	100	56	100	30	100	122	100
Nüfus	2-4 birey	15	41.7	14	25.0	4	13.3	33	27.0
	5-9 birey	18	50.0	39	69.6	22	73.4	79	64.8
	10 +	3	8.3	3	5.4	4	13.3	10	8.2
	Toplam	36	100	56	100	30	100	122	100
Tecrübe	1-19 yıl	6	16.7	18	32.2	8	26.7	32	26.2
	20-39 yıl	21	58.3	25	44.6	16	53.3	62	50.8
	40 +	9	25.0	13	23.2	6	20.0	28	23.0
	Toplam	36	100	56	100	30	100	122	100

Çizelge 7. İşletmelere ait özelliklerin risk faktörlerine ilişkin kümeler içindeki payları

		Kümeler							
		Yabancı işgücü		Gelir		Borç		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
İşletme çeşidi	Bitkisel üretim	13	36.1	6	10.7	4	13.3	23	18.9
	Hayvansal üretim	0	0.0	1	1.8	6	20.0	7	5.7
	Karma	23	63.9	49	87.5	20	66.7	92	75.4
	Toplam	36	100	56	100	30	100	122	100
Tarımdan elde edilen gelir	500-6500	11	30.6	18	32.1	6	20.0	35	28.7
	7000-13500	15	41.7	23	41.1	12	40.0	50	41.0
	14000 +	10	27.7	15	26.8	12	40.0	37	30.3
	Toplam	36	100	56	100	30	100	122	100
Arazi varlığı	>9	6	16.6	5	8.9	9	29.9	20	16.5
	10-20	3	8.3	12	21.4	3	10.0	18	14.8
	20-49	9	25.0	8	14.3	5	16.7	22	18
	50-99	13	36.1	14	25.0	3	10.0	30	24.6
	100-199	2	5.6	11	19.6	5	16.7	18	14.8
	200-499	1	2.8	2	3.7	5	16.7	8	6.6
	500 +	2	5.6	4	7.1	0	0.0	6	4.9
	Toplam	36	100	56	100	30	100	122	100
Büyükbaş hayvan varlığı (baş)	Yok	13	36.1	6	10.7	5	16.7	24	19.7
	1-6	5	13.9	15	26.8	5	16.7	25	20.5
	7-25	13	36.1	22	39.3	13	43.3	48	39.3
	26 +	5	13.9	13	23.2	7	23.3	25	20.5
	Toplam	36	100	56	100	30	100	122	100

Araştırmada risk stratejilerine kümeleme analizi yapılmış ve 3 küme oluşturulmuştur. Kümeler en fazla önem verilen faktörlere göre “Mücadele”,

“Harcama” ve “Modern tarım” olarak adlandırılmışlardır (Çizelge 8).

Çizelge 8. Risk stratejilerine ilişkin kümeleme analizi

Risk stratejileri	Kümeler		
	Mücadele	Harcama	Modern tarım
Modern tarım (Fak1_2)	-0.507	-0.462	1.302
Çeşitlendirme (Fak2_2)	0.023	-0.030	0.014
Mücadele (Fak3_2)	0.395	-0.608	0.393
Harcama (Fak4_2)	-0.942	0.616	0.275
Gözlem sayısı	41	48	33
Toplam kitledeki oranı (%)	33.6	39.3	27.1

Araştırma bölgesinde üreticilerin demografik özelliklerinin risk stratejilerinin kümeler içindeki payları Çizelge 9’da verilmiştir. “Mücadele” ve “Harcama” kümesinde Erzurum, “Modern tarım” kümesinde Bayburt’taki üreticiler

çoğunluktadır. Tüm kümelerde risk sevmeyen grup, ilkökul mezunları, 5-9 bireyli aileler, 20-39 yıl tecrübesi olan yoğunluktadır. “Mücadele” ve “Harcama” kümesinde orta yaş, “Modern tarım” kümesinde ise 20-40 yaş grubu çoğunluktadır.

Çizelge 9. Üreticilerin demografik özelliklerinin risk stratejilerine ilişkin kümeler içindeki payları

		Kümeler						Toplam	
		Mücadele		Harcama		Modern tarım		N	%
		N	%	N	%	N	%		
il	Bayburt	10	24.4	12	25.0	12	36.4	34	27.9
	Erzincan	11	26.8	15	31.2	10	30.3	36	29.5
	Erzurum	20	48.8	21	43.8	11	33.3	52	42.6
	Total	41	100	48	100	33	100	122	100
Risk grubu	Risk Sevmeyen	12	29.3	30	62.5	27	81.8	69	56.6
	Riske Nötr	18	43.9	7	14.6	2	6.1	27	22.1
	Risk Seven	11	26.8	11	22.9	4	12.1	26	21.3
	Total	41	100	48	100	33	100	122	100
Yaş	20-40	16	39.0	17	35.4	16	48.5	49	40.2
	41-60	17	41.5	26	54.2	12	36.4	55	45.1
	61 +	8	19.5	5	10.4	5	15.2	18	14.8
	Toplam	41	100	48	100	33	100	122	100
Eğitim	Okuryazar olmayan	3	7.3	3	6.1	0	0.0	6	4.9
	İlkokul	27	65.9	20	41.7	20	60.6	67	54.9
	Ortaokul	4	9.8	14	29.2	9	27.2	27	22.2
	Lise	6	14.6	9	18.8	2	6.1	17	13.9
	Üniversite	1	2.4	2	4.2	2	6.1	5	4.1
Toplam	41	100	48	100	33	100	122	100	
Nüfus	2-4 birey	8	19.5	13	27.1	12	36.4	33	27.0
	5-9 birey	31	75.6	29	60.4	19	57.6	79	64.8
	10 +	2	4.9	6	12.5	2	6.0	10	8.2
	Toplam	41	100	48	100	33	100	122	100
Tecrübe	1-19 yıl	12	29.3	14	29.2	6	18.2	32	26.2
	20-39 yıl	21	51.2	23	47.9	18	54.5	62	50.8
	40 +	8	19.5	11	22.9	9	27.3	28	23.0
	Toplam	41	100	48	100	33	100	122	100

Hata! Yer işareti başvurusu geçersiz.da anket yapılan işletmelerin risk strateji kümelerine göre özellikleri verilmiştir. Tüm kümelerde karma üretim yapan, yıllık geliri 7000-

13500 TL arasında olan, arazi varlığı 50-99 dekar ve büyükbaş hayvan varlığı 7-25 baş olan işletmeler yoğunluktadırlar.

Çizelge 10. İşletmelere ait özelliklerin risk stratejilerine ilişkin kümeler içindeki payları

		Kümeler							
		Mücadele		Harcama		Modern tarım		Toplam	
		N	%	N	%	N	%	N	%
İşletme çeşidi	Bitkisel üretim	7	17.1	10	20.8	6	18.2	23	18.9
	Hayvansal üretim	2	4.9	4	8.4	1	3.0	7	5.7
	Karma	32	78.0	34	70.8	26	78.8	92	75.4
	Toplam	41	100	48	100	33	100	122	100
Tarımdan elde edilen gelir	0-6500	13	31.7	12	25.0	10	30.3	35	28.7
	7000-13500	16	39.0	21	43.8	13	39.4	50	41.0
	14000 +	12	29.3	15	31.2	10	30.3	37	30.3
	Toplam	41	100.0	48	100.0	33	100.0	122	100
Arazi varlığı (da)	>9	7	17.1	8	16.6	5	15.1	20	16.3
	10-20	7	17.1	8	16.7	3	9.1	18	14.8
	20-49	7	17.1	8	16.7	7	21.2	22	18.0
	50-99	10	24.4	11	22.9	9	27.3	30	24.6
	100-199	6	14.6	8	16.7	4	12.1	18	14.8
	200-499	3	7.3	2	4.2	3	9.1	8	6.6
	500 +	1	2.4	3	6.2	2	6.1	6	4.9
	Toplam	41	100	48	100	33	100	122	100
Büyükbaş hayvan varlığı (baş)	Yok	7	17.1	11	22.9	6	18.2	24	19.7
	1-6	5	12.1	9	18.8	11	33.3	25	20.5
	7-25	20	48.8	18	37.5	10	30.3	48	39.3
	26 +	9	22.0	10	20.8	6	18.2	25	20.5
	Toplam	41	100	48	100	33	100	122	100

Sonuç ve Öneriler

Araştırma bölgesinde bitkisel üretimi etkileyen en önemli risk kaynağı gübre, ilaç gibi girdilerin maliyetlerindeki değişikliklerdir. Ülkede uygulanan tarım politikaları oluşturulurken girdi fiyatlarının stabil hale getirilmesi büyük önem arz etmektedir. Ayrıca üreticilerin kullanmaları gereken optimum girdi miktarları hakkında bilgilendirilmeleri girdi israfını azaltacak ve ürün maliyetlerin düşürülmesinde rol oynayacaktır. Bunun yanı sıra üreticilerin ürün kayıplarının azaltılması, hastalık ve zararlılardan dolayı verim düşüklüğünün önüne geçilmesi, işletme imkanlarının optimum düzeyde kullanılması gibi konularda bilgi verilmesi de üretici gelirinin artırılmasına katkı sağlayacaktır. Sonuç olarak maliyetleri düşen ve geliri artan üreticinin karını artıracak, yaşam seviyesi yükselecektir. Bölgede yağışın gereğinden az olması ve don olayının görülmesi gibi doğa olaylarının etkisinin

bertaraf edilmesi için üreticilere tarım sigortaları hakkında eğitim verilmelidir.

Üstü açık fabrika olan bitkisel üretimde karşılaşılan risk kaynaklarına karşı üreticilerin belirleyecekleri stratejiler arasında sözleşmeli üretim ve işletme kaydı tutmanın önemine vurgu yapılmalıdır. İşletme kayıtlarını düzenli olarak tutan işletmelere destek verilmeli ve kayıt tutma teşvik edilmelidir.

Sonuç olarak yaşlı, okur-yazar olmayan, 10 ve daha fazla bireye sahip, bitkisel üretimde tecrübesi az olan işletme sahiplerine modern tarım hakkında bilgi verilmeli ve modern tarımın avantajları hakkında eğitimler düzenlenmelidir.

Teşekkür: Çalışmaya 1090394 nolu proje ile maddi destek sağlayan TÜBİTAK-TOVAG grubuna teşekkür ederiz.

Çıkar Çatışması Beyanı: Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyan Özeti: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan ederler.

Kaynaklar

- Akçaöz, A., Özkan, B., Karadeniz, C.F. ve Fert, C., 2006a. Tarımsal Üretimde Risk Kaynakları ve Risk Stratejileri: Antalya İli Örneği. Akdeniz Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Dergisi, 19(1): 8997.
- Akçaöz, H., Özkan, B. ve Kızılay, H., 2006b. Antalya İlinde Tarımsal Üretimde Risk Yönetimi ve Tarım Sigortası Uygulamaları, Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, No: 3(2), Antalya.
- Aksoy, A. ve Öztürk, G. 2012. Arıcılık İşletmelerinde Üretimi Etkileyen Faktörler; Ordu İli Örneği Tarım, 10. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi (Yoksulluk ve Kalkınma), sy: 517-523, 5-7 Eylül, Konya.
- Aksoy, A. ve Arsalan, A.A. 2019. Determining the Socio-Economic Importance of Saffron as an Alternative Product to Opium Production in Afghanistan, Empirical Economic Review, 2 (2): 1-16.
- Coble, K.H, Patrick, G.F., Knight, T.O., and Baquet A. E. 1999. Crop Producer Risk Management Survey: A Preliminary Summary of Selected Data. A Report From The Understanding Farmer Risk Management Decision Making & Educational Needs Research Project, Information Report 99-001, Department of Agricultural Economics, Mississippi State University.
- <http://vAvw.agecon.msstate.edu/riskedu/risksum.rpt.wpd.PC>
- Çukur, F., Saner, G., Çukur, T. ve Uçar, K. 2008. Malatya İlinde Kayısı Üreticilerinin Riskin Transferinde Tarım Sigortasına Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Doğanşehir İlçesi Polatdere Köyü Örneği. Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 45(2):103-111.
- İkikat Tümer, E. 2004. Erzurum Merkez İlçe Köylerindeki Çiftçilerin Tarım Sigortası İle İlgili Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), Erzurum.
- İkikat Tümer, E., Birinci, A. ve Aksoy, A. 2010. Tarımsal Üretimi Etkileyen Risk Faktörleri Ve Stratejilerinin Belirlenmesi: Erzurum İli Örneği, Türkiye IX. Tarım Ekonomisi Kongresi, sy: 191-198, Şanlıurfa.
- İkikat Tümer, E. 2011. Erzurum, Erzincan Ve Bayburt İllerinde (TRA I Bölgesi) Çiftçilerin Riske Karşı Tutumları Ve Olası Sigorta Primlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktor Tezi (Yayınlanmamış), Erzurum.
- Kalaycı, Ş. 2009. SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Asil Yayın Dağıtım, ISBN 975-9091-14-3, Ankara
- Klopper, E., Vogel, C. H., & Landman, W. A. (2006). Seasonal climate forecasts—Potential agricultural-risk management tools? Climatic Change, 76(1–2), 73–90.
- Lotze-Campen, H., & Schellnhuber, H.-J. (2009). Climate impacts and adaptation options in agriculture: What we know and what we don't know. Journal für Verbraucherschutz und Lebensmittelsicherheit, 4(2), 145–150.
- Martin, S. and McLeay, F. 1998. The Diversity of Farmers' Risk Management Strategies In A Deregulated New Zealand Environment. Journal of Agricultural Economics, Vol. 49, Number:2, pp:(218-233).
- Mercer, J. (2010). Disaster risk reduction or climate change adaptation: Are we reinventing the wheel? Journal of International Development: The Journal of the Development Studies Association, 22(2), 247–264.
- Ness, M. 2000. Multivariate Techniques in Marketing Research. Curso de Especialización Postuniversitaria en Marketing Agroalimentario. CHIEAM, Spain.
- Newbold, P. 1995. Statistics for Business & Economics. Fourth Edition, Prentice-Hall.
- Patrick, G.F. and Musser, W. N. 1997. Source of and Responses to Risk. Factor Analysis of Large-Scale Us Cornbelt Farmers Risk Management Strategies in Agriculture. State of the Art and Future Perspectives, Edited by; R.B.M. Huirne, J.B. Hardeker and A.A. Dijkhuizer, Wageningen Agricultural University
- Romesburg H. C. 2004. Cluster Analysis for Researchers, Lulu Press, USA
- Ortmann, G.F., Woodburn, M.R. and Levin, J.B. 1995. Dimensions of Risk and Managerial Responses to Risk on Commercial Farms in Kwazulu-Natal, South Africa. 10th, International Farm Management Congress, IFMA Contributed Papers, The University of Reading, 10-15 July, pp. 95-106. UK.

- Özsayın, D. ve Çetin, B. 2004. Hayvan Sigortası Yaptırılmış İşletmelerde Risk ve Risk Yönetimi Algılamaları, Türkiye 4. Tarım Ekonomisi Kongresi 16-18 Eylül, Tokat.
- Saner, G. 1998. Tarımda Riskin Ölçülmesine İlişkin Bir Deneme “Süt Sığırcılığı Örneği”, Ege Üniversitesi Yayınları, Bornova İzmir.
- Terin, M. Ve Aksoy, A. 2015. Devlet Destekli Bitkisel Ürün Sigortası Uygulama Sonuçları Üzerine Bir Araştırma: Ortadoğu Anadolu (TRB) Bölgesi Örneği, ÇOMÜ Zir. Fak. Derg., 3 (2): 35–43.
- Ullah, R., Jourdain, D., Shivakoti, G. P., & Dhakal, S. (2015a). Managing catastrophic risks in agriculture: Simultaneous adoption of diversification and precautionary savings. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 12, 268–277.
<https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2015.02.00>
- Vuruş Akçaöz, H. 2001. Tarımsal Üretimde Risk, Risk Analizi ve Risk Davranışları: Çukurova Bölgesi Uygulamaları. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Adana.